

До 100-річчя Першої світової війни та Української революції

УДК 94(477.82):82-94 "1917-1921

Олександр Дем'янюк

Волинський край у мемуарних працях учасників Української революції 1917–1921 рр.

У статті проаналізовано головні праці мемуарного характеру, в яких безпосередні учасники доби національно-визвольних змагань 1917–1921 рр. наводять відомості про перебіг державотворчих і військово-політичних подій на території Волинської губернії й прилеглих до неї територій в період Української революції. Опрацьовано мемуари, в яких автори висловили як своє бачення окремих подій в добу Української Центральної Ради, Гетьманату П. Скоропадського, Директорії УНР, так і спогади з власними оцінками загальнонаціональних державотворчих процесів. Поза межами дослідження залишилися мемуари державних, політичних і військових діячів іноземних держав.

Ключові слова: Українська революція, Волинська губернія, Волинь, Українська Народна Республіка, Українська Центральна Рада, Гетьманат П. Скоропадського, Директорія УНР, мемуари.

Дем'янюк А. Волинський край в мемуарах учасників Української революції 1917–1921 гг.

В статье проанализированы главные труды мемуарного характера, где непосредственные участники периода национально-освободительной борьбы 1917–1921 гг. информируют о государственнообразовательных и военно-политических событиях на территории Волинской губернии и прилегающих к ней территориях в период Украинской революции. Изучены мемуары, где авторы излагают как свое виденье отдельных событий в период Украинской Центральной Рады, Гетьманата П. Скоропадского, Директории УНР, так и воспоминания с индивидуальными оценками общенациональных государственных процессов. Не вошли в это исследование воспоминания государственных, политических и военных деятелей иностранных государств.

Ключевые слова: Украинская революция, Волинская губерния, Волинь, Украинская Народная Республика, Украинская Центральная Рада, Гетманат П. Скоропадского, Директорія УНР, мемуари.

Demianiuk O. Volyn' land in the memoir works of 1917-1921 Ukrainian revolution participants

The article analyzes the main memoir works, in which direct participants of the national-liberation struggle era of 1917-1921 present information about the progress of state-building and military-political events in the Volyn' region and its adjacent areas during the Ukrainian revolution. The author processed the memoirs in which the writers expressed their vision of individual events in the days of Ukrainian Central Rada, Hetmanat of P. Skoropadskyi, and Directory of UPR as well as memories with their own estimation of national state-building processes. At the same time, the memoirs of state, political, and military leaders of foreign countries were intentionally left outside the scope of the research.

Key words: Ukrainian revolution, Volyn' region, Volyn', Ukrainian People's Republic, Ukrainian Central Rada, Hetmanat P. Skoropadsky, Directory of UPR, memoirs.

Постановка наукової проблеми та її значення. В останні роки, на фоні зростання зацікавлення усною історією, по-новому прочитуються спогади учасників доленосних для України та її громадян подій. Не стали винятком перипетії столітньої давнини. Адже тоді прибічники фактично кожного політичного напрямку залишили мемуари про свою участь у військово-політичному протистоянні в період 1917–1921 років. Здебільшого ці спогади відрізняються цікавим фактологічним матеріалом, нерідко унікальним, залишеним у пам'яті авторів. Окрім того, мемуари мають оригінальну особливість – вони дозволяють досліднику подивитися на столітні події очима урядовця, військовика, політика, рідше – пересічного громадянина. Цікаво з-під пера очевидця прочитати аналіз тогочасних справ, спроби пояснити причини локальної невдачі українського руху чи поразки національних визвольних змагань у загальнодержавному масштабі.

Частина з них містить різнопланову інформацію про військово-політичні події, які відбувалися на території Волинської губернії в різні періоди Української революції. З мемуарних сторінок дізнаємося про становище місцевого населення, його участь в революційних подіях, сприйняття чи неприйняття перебігу військово-політичних баталій, в які

волею історичного часу був втягнутий місцевий люд. У більшості спогадів проглядається суб'єктивний погляд мемуариста на різні аспекти національно-визвольних змагань 1917–21 рр.

Аналіз досліджень із цієї проблеми. Звісно, що донині не опубліковані усі без винятку спогади учасників Української революції, а окремі з них кількаразово перевидані. Така диспропорція пояснюється тим, що видавництва й видавничі фундації України та української діаспори зосереджені на працях-спогадах політиків вищих ешелонів влади – членів Української Центральної Ради, прем'єр-міністрів і міністрів українських урядів, воєначальників, дипломатів. У таких працях фактично не проглядається роль Волинської губернії та доля волинян у період визвольних змагань 1917–1921 рр. Натомість нас більше зацікавили праці В. Петріва, В. Зелінського, Є. Бородієвича, Г. Мартинця, Л. Мишуги.

Формулювання мети та завдань статті. З огляду на стан розробки обраної проблеми, зосередимося на мемуарах учасників національно-визвольних змагань 1917–1921 рр., в яких місце Волинської губернії та доля волинян найяскравіше змальована очевидцями й безпосередніми учасниками Української революції.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження.

Мемуарна література, яка вийшла друком в Україні та поза її межами, суттєво доповнила дослідження про військово-політичну ситуацію на території Волинської губернії у 1914–1921 рр. Цінність мемуарів, як джерела з вивчення доби українських національно-визвольних змагань, визначається наявністю в них нових фактів та відомостей, перевірка яких нерідко потребує додаткового часу, різних джерел, хронологічної зв'язки.

Значна кількість спогадів учасниками українських національно-визвольних змагань була написана та видана в еміграції. Частина з них, після проголошення незалежності України, вийшла друком на батьківщині. Їх авторами виступили колишні українські політичні діячі, українські дипломати, генерали та старшини українських армій УНР та ЗУНР. Звичайно, що переважна більшість авторів лише побіжно торкаються військово-політичних і соціально-економічних аспектів розвитку Волинської губернії у досліджуваній нами період.

Так, активний учасник Української революції 1917–1921 рр. Д. Дорошенко (чернігівський губернський комісар, міністр закордонних справ в добу Гетьманату П. Скоропадського) у мемуарах «Война и революция на Украине» вказував, що на початок червня 1917 р. Українська Центральна Рада, отримавши підтримку різними з'їздами та зборами, зробилася фактичним господарем ситуації в Україні [1, 64]. Всебічний аналіз тогочасних подій, нашоухує на думку, що таке твердження було трохи перебільшеним. У цій же праці Д. Дорошенко, розглядаючи протистояння УЦР і Тимчасового уряду Росії, пише, що на прийняття інструкції ТУ Росії і «використання її для організації секретаріату вплинула між іншим телеграма, надіслана з Петрограду на ім'я Центральної ради зборами комісарів українських губерній, які тоді перебували в Петрограді на з'їзді комісарів», де був і волинський комісар А. В'язлов [1, с. 67].

Аналізуючи становище правобережних губерній восени 1917 р., Д. Дорошенко згадував, що на з'їзді губернських і повітових комісарів автономної України (Чернігівська, Полтавська, Волинська і Подільська губернії) було розкрито доволі сумну картину: «правобережна Україна страшно страждала від погромів і різних безчинств, як заподіювали солдати фронту, що перетворилися в орди насильників і грабіжників... На Полтавщині і на Волині все частіше і частіше проходили безлади на аграрному ґрунті, давала про себе знати анархія» [1, с. 79].

Зустрічаємо у Д. Дорошенка ще коротеньку згадку про Волинський край, пов'язану з перебуванням тут державних інституцій УНР взимку 1918 р. «Центральна рада з проф. Грушевським на чолі, тобто декілька десятків її найактивніших членів і залишки війська відступили до Житомира, а потім до ст. Сарни на Волині. Звідси була послана делегація в Брест-Литовський для укладання миру» [1, с. 96].

У виданні «Мої спомини про недавнє минуле (1914–1920 роки)» Д. Дорошенко змалював ситуацію на західноволинських землях у час виведення з території України німецьких військ, подав свої враження про подорож через Волинь до Києва, про перебування у Голобах, Рівному, Ковелі, про протистояння республіканських військ з гетьманськими, а в районі Дубровиці з більшовицькими військами. Зокрема, він подає свою мандрівку з Європи до Києва через територію Волині: «В Голобах дожидало нас велике розчарування щодо дальшої їзди: від Голобів поїзди далі не йшли. В Рівному невеликий гарнізон гетьманських військ, і на нього наступала повстанці. Взагалі, повстання, виявилось, не тільки не приборкане, а навпаки розгорялося все більше й більше... В Голобах не було де розташуватись, а вже стояла зима: був

початок грудня; в Берліні йшов дощ, а тут уже все було в снігу. Голоби уявляли з себе такий же колосальний табір, як і місяць тому назад; пасажирські потяги не йшли, але без перерви надходили зі сходу ешелони з німецьким військом і всякий його майном.... З заходу майже щодня приходили потяги з воєннопоненими колишньої російської армії, які поверталися додому. В Голобах вони сідали в товарні вагони й мандрували далі» [2, с. 386–387].

У «Моїх споминах про недавнє минуле (1914–1920 роки)» Д. Дорошенко зафіксував життя тогочасного Рівного: «Наш вагон причепили до якогось товарного потягу, і ми помаленьку посунули на схід. Ніч їзди – і ми в Рівному. Наш потяг поставили на станції. Розпитав я, хто головний начальник у мсті, кажуть – генерал Ч. За якусь годину генерал сам явився до мене. ... Першими його словами після взаємних привітань були: «В яких Ви відносинах з Петлюрою?»... З розмови виявилось, що ціла залага генерала складалася з 600 до 700 людей, майже виключно з мобілізованих офіцерів. Поруч стояв у Рівному штаб німецької дивізії, що мав кілька тисяч людей і артилерію, але німці тримали неутралітет. З Києвом зв'язку не було. Повстання поширилось на цілу середню Волинь» [2, с. 387].

Тут знаходимо і характеристику життя західноволинського прикордоння в ту буремну пору: «Ковельські земляки дуже побоювалися ворожих виступів з боку поляків, котрі все ближче присували свої озброєні відділи, а німці вже зовсім не цікавились місцевими справами, дбаючи тільки про одне: як би швидше вивезти всіх своїх з України і з дальших земель додому» [2, с. 389].

Фактологічний матеріал щодо Волинських земель зустрічаємо в праці Б. Мартоса (член УЦР, генеральний секретар земельних справ, міністр фінансів і голова Ради народних міністрів) «Оскілка й Болбочан. Спогади». Окрім усього він подає оцінку виступів отаманів В. Оскілка та П. Болбочана проти української влади, розповідає про причини появи явища «оматанії» на українських землях, про наслідки виступу отамана В. Оскілка для української державності та безпосередньо для волинських земель.

Згадуючи про Північну групу Дієвої армії УНР, він вказав: «на чолі нашої Північної Групи стояв тоді отаман В. Оскілка, колишній вчитель без військового стажу, під час війни – хорунжий.... Військо під командою Оскілка одержувало зброю і одяг, але участі в боях не приймало: воно все перебувало в стадії формування. Це військо не мало великої боєвої сили, хоч носило голосну назву «Група» [3, с. 9].

Характеризуючи наслідки спроби перевороту в Рівному, Б. Мартос зазначив: «Втеча перших трьох (Оскілка, Мацюка і Гемпеля – О. Д.) до Польщі дуже характерна; її треба поставити в зв'язок з тим, що в день спроби В. Оскілка зробити переворот польське військо зайняло Луцьк; а перед тим з літака було розкидано відозви, де закликалося мешканців Луцька і гарнізон не робити спротиву, мотивуючи тим, що Оскілка арештував Уряд і перебрав владу на себе, а він, мовляв, співпрацює з поляками» [3, с. 18]. Урядовець згадував, що «1-го травня відбулася велика маніфестація перед будинком Ради Міністрів. Величезний натовп урядовців, військових та мешканців м. Рівного висловлював свою прихильність Уряду... Але ми не могли перемогти наслідків оскілкової авантюри: Луцьк залишився в руках у поляків, боєздатність Північної Групи через оскілковську акцію знизилася; ми мусіли залишити Рівне, а в скорому часі навіть переїхати на територію Галичини» [3, с. 18–19].

Важливими для формування об'єктивних висновків з окремих військово-політичних питань розвитку Волинської губернії впродовж значного періоду Української революції є спогади гетьмана П. Скоропадського «Спогади. Кінець 1917 – грудень 1918», в яких автором здійснено опис подій, безпосереднім учасником яких він був, у тому числі українізації російських частин, боротьбі з більшовицькими відділами, які орудували на території Східної Волині та Київщині, участі у підготовці та здійсненні державного перевороту. На сторінках спогадів гетьмана відтворено трансформацію його політичних поглядів від російського генерала до українського державника.

Як генерал російської армії П. Скоропадський в своїх спогадах багато місця відвів військовим проблемам, подіям, фактам. Так, говорячи про запаси різноманітного зброї, набоїв, військового майна, він згадує, що «основна їх маска перебувала в найближчому тилу наших колишніх армій, в Подільсько-Волинській та частині Київської губерній» [4, с. 186]. Хоча й не існувало Подільсько-Волинської губернії, однак локалізація військового начиння зрозуміла.

У спогадах П. Скоропадського зафіксована згадка про військово-політичні події, які охопили українські губернії в січні 1918 р. Він занотував: «До Звенігородки (де перебував

гетьман – О.Д.) з Києва доходили самі непевні відомості. Дехто говорив, що в Житомирі перебувають українські частини, які бажають битися з більшовиками, інші, що під Києвом йдуть бої. Я сам хотів їхати в Житомир й прийняти участь в боях, або поїхати в Київ і там дізнатися про справжню ситуацію» [4, с. 114], або ж «я ще раніше отримав від нього (Полтавець – О. Д.)... переданого мені листа, в якому він на вимогу офіцерів просив мене приїхати в Житомир для командування частинами, які боролися з більшовиками» [4, с. 122].

Український військовий діяч генерал-хорунжий армії УНР В. Петрів (військовий діяч, генерал-хорунжий Армії УНР) у «Споминах з часів української революції (1917–1921)» ділиться враженнями про побачене на території Волинської губернії в районі Олевська, коли він на чолі військової частини, складеної з українців, яка перейшла на сторону української влади, здійснював перехід із Західного фронту до Києва. На сторінках спогадів В. Петрів неодноразово звертається до своїх оцінок військово-політичної ситуації в державі та окремих її регіонах, у тому числі й на Волині. В. Петрів згадував: «Ми дома, але не в себе. В 30 верстах від м. Олевська, на яке ми мали вийти, зустріли ми знову сліди «російської демобілізації»... Селяне повідомили нас, що на станції Олевську стоїть якась залага, яка виходила до села реквізувати сіно і знущатися над селянами, називаючи їх зрадниками революції – лаяла Центральну Раду, Україну і т.д.» [5, с. 282].

Зустрічаємо у В. Петріва спогад про діяльність його вояків в Олевську: «З менту прибуття до Олевська гайдамаки не мали хвилинок спокою. Праця кипіла. Виправляли потяги на Київ з майном, реквірували переходячі ешелони з організованими та дезорганізованими дезертирами, впорядкували життя та самооборону околичних сіл, звідки вже зранку 15. почали приходити делегації» [5, с. 287].

Згадує він і про відступ українського війська з Києва до Житомира в січні 1918 р. «У три переходи дійшли ми до міста Житомира. Переходи без боїв і подій нецікаві, проте надзвичайно цікавими були ті настрої сіл і селянства, які довелося спостерігати по дорозі» [5, с. 323], «коли ми підійшли до Житомира, всі активні українські частини були вже навантажені на ешелони та на поготів лі вирушити до Коростеня» [5, с. 330]. Та на продовження «мандрів» теренами Волинського Полісся: «Коли ми доїхали до Коростеня, його вже взяла наша піхота, а Січові Стрільці поїхали далі в напрямку Сарни, а Дорошенківці посунулися на Овруч. Але в тому боці вже покінчено з Поляками, і російські війська, які з ними бились пішли їх переслідувати далі на Мозир» [5, с. 331]/

Командир Синьої дивізії генерал В. Зелінський у спогадах «Синьожупанники. Спогади з 1918–1921» знайомить не лише з побутом стрільців Синьої дивізії, але й подає відомості про їх перебування на території Західної Волині, бойовий шлях упродовж 1918–1921 рр., військові дії між політичними опонентами, свої взаємини з українськими політиками. Так, В. Зелінський згадує перші дні перебування на Волині: «До Ковля приїхав я 21 лютого 1918 року. На двірці ждали на мене представники, старшини від штабу німецького корпусу та старшини мого штабу, що вже ждали на мене в Ковлі. Тут зголосив мені начальник мого штабу Янів, що дивізія розташована в містечку Голобах під Ковлем. Там теж є поміщення для начальства, для штабу й для мене» [6, с. 33].

Щодо структури Синьожупанної дивізії, яка проходила вишкіл на території Ковельщини, то у В. Зелінського читаємо: «дивізія складалася з чотирьох піших полків та гарматного полку. Комендантами полків були всі ті, яких я призначив ще в таборі в Ган-Мюндені. Змінив тільки коменданта першого полка. На місце Пухтаєвича, що став моїм заступником, призначив комендантом Миколу Шаповала» [6, с. 36].

Про роки перебування на Волині на посаді посадника м. Володимира-Волинського, про вербункову та культурно-освітню діяльність січових стрільців, створення шкільної мережі на території Володимир-Волинського повіту дізнаємося зі спогадів Г. Мартинця «Мій побут і праця на Волині (Спомини)». У своїх спогадах він подав доволі вдалу характеристику тодішньої освітньої ситуації на Волині: «Як відомо, безпосередньо після воєнних дій та зайняття Волині австрійцями, всяке навчання перестало існувати. ... Новій окупаційній владі, зайнятій власними воєнними проблемами, справа освіти не була актуальна, а вже зовсім байдужа по відношенні до населення чужої території» [7, с. 10–11].

Залишив спогади про Володимир-Волинський у 1918 р. та свою діяльність на Волині галицький громадсько-політичний діяч Л. Мишуга (голова Української ради м. Володимира-Волинського, згодом – урядовець ЗУНР) «1918 рік у Володимирі». Так, він змалював становище

Володимира-Волинського восени 1918 р., коли повстала потреба 32000 австрійський гарнізон міста демобілізувати. Українська громада намагалася перебрати на себе управління містом: «Одночасно зорганізовано міську міліцію з 300 людей, до якої поприділювано старшин – місцевих українців, що служили в російській армії. Ця міліція перебрала охорону міста в той день, коли від'їде останній транспорт війська» [8, с. 24], «з усіх сторін Волині, де були українські школи, та українці з Устилуга, Ковля, Матієва, Любовні і т.д. питають, що мають робити, бо польські війська надходять і мали вже зайняти Любомль. В місті суцільна анархія. Військо порозбирало всі магазини і розкрадало все, що там було» [8, с. 27].

Цікаві спогади залишив Л. Мишуга про українсько-польські тогочасні стосунки: «13-го листопада прибігла до Управи громада жидів з криком, що поляки вже на боклазі коло магазинів... Уже здалека побачили ми довжелезний обоз коло 200 возів, а біля них озброєних вояків у цивільній одежі та в конфедератках... Мене затримали, але коли я сказав, що я міський голова і комендант і, що я хочу говорити з їх комендантом, запровадили мене зараз до нього... Він (комендант – О.Д.) сказав, що перебирає владу з наказу Головної Команди з Люблина, а я відповів, що вже перебрав владу в імені УНР зі Львова... Тоді він почав виправдовуватися, що вони думали, що тут нема ніякої влади і що він не хоче проливати крові, але просить відпустити йому дещо з магазинів» [8, с. 30].

Фрагментарні згадки про Волинську губернію залишив М. Шкільник (урядовець Міністерства торгівлі і промисловості, Міністерства закордонних справ, працівник посольства УНР у Польщі, департаменту МЗС) у праці «Україна у боротьбі за державність в 1917–1921 рр. Спомини і роздуми». Так, у цілому негативно характеризуючи період Гетьманату П. Скоропадського автор зазначив: «Положення ще більше ускладнилося, коли деякі гетьманські адміністратори почали розв'язувати повітові земські управи, як наприклад у Рівному на Волині... та голів і членів управ заганяти до в'язниць (між іншим попали до тюрми визначні діячі Сліпченко і Сумневич, якого я прекрасно знав)» (Ф. Сумневич – майбутній Волинський губернський комісар – О. Д.) [9, с. 367]. Окрім того, М. Шкільник подає свої оцінки наслідків повстання отамана В. Оскілка: «Внаслідок повстання от. Оскілка в Рівному проти Директорії, інспірованого поляками, вийшов зі складу Директорії О. Андріївський (СС)» [9, с. 486].

Окремі аспекти досліджуваної нами проблеми знайшли своє відображення у спогадах О. Станіміра «Моя участь у визвольних змаганнях 1917–1920» [10] та В. Федорка «Спогади з часів визвольної боротьби 1917–21 років» [11].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Незважаючи на певні недоліки мемуарної літератури та її фрагментарність стосовно обраного нами напрямку дослідження, у ній зустрічаються відомості, котрі дозволяють нам краще зрозуміти реальний військово-політичний стан Волинської губернії та його зміну впродовж 1917–1921 рр.

Джерела та література

1. Дорошенко Д. Война и революция на Украине / Д. Дорошенко // Революция на Украине по мемуарам белых. Репринт. воспроизвед. изд. 1930 г. / Сост. С. А. Алексеев; под ред. Н. Н. Попова. – К. : Изд-во полит. л-ры Украины, 1990. – С. 64–98.
2. Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле (1914–1920 роки) / Д. Дорошенко. – К. : Темпора, 2007. – 632 с.
3. Мартос Б. Оскілко й Болбочан. Спогади / Б. Мартос. – Мюнхен : Видавництво Белей, 1958. – 62 с.
4. Скоропадський П. Спогади. Кінець 1917 – груд. 1918 / П. Скоропадський; гол. ред. Я. Пеленський. – К., Філадельфія, 1995. – 496 с.
5. Петрів В. Спомини з часів української революції (1917–1921) / В. Петрів // Військово-історичні праці. Спомини. – К. : Поліграфкнига, 2002. – С. 237–623.
6. Зелінський В. Синьожупанники. Спогади з 1918–1921 / В. Зелінський. – Берлін, 1938. – 76 с.
7. Мартинець Г. Мій побут і праця на Волині (Спомини) / Г. Мартинець // Літопис Волині. – 1967. – Чис. 9. – С. 6–20.
8. Мишуга Л. 1918 рік у Володимирі / Л. Мишуга // Літопис Волині. – 1953. – Чис. 1. – С. 23–39.
9. Шкільник М. Україна у боротьбі за державність в 1917–1921 рр. Спомини і роздуми / Михайло Шкільник; упоряд. В. Верстюк. – К. : ТОВ «Видавництво “Кліо”», 2016. – 512 с.
10. Станімір О. Моя участь у визвольних змаганнях 1917–1920 / О. Станімір. – Торонто, 1966. – 192 с.
11. Федорко В. Спогади з часів визвольної боротьби 1917–21 років / В. Федорко. – Мельбурн : Видавництво Союзу Українських Комбатантів Вікторії, 1973. – 24 с.

